

**“ВІКНО МОЦАРТА” (аудіо)
автор тексту: ОЛЕГ КРИШТАЛЬ**

Про автора: Українського нейрофізіолога Олега КРИШТАЛЯ немає потреби особливо представляти читачеві. Особистість такого масштабу не потребує підпірок у вигляді численних звань, за якими люди нерідко намагаються сховати сутнісну порожнечу. Проте потрібно зазначити, що головні академії світу вважали за честь прийняти у свої лави цього вченого. Вперше “Вікно Моцарта” була оприлюднено у 2007 році у тижневику «Дзеркало Тижня», у виданні неодноразово писали про наукові досягнення Олега Олександровича і у відкритті рецепторів болю, і в дослідженнях іонних каналів у мембранах клітини. Але справжньому генієві, певне, тісно в рамках однієї професії.

Роман Олега Кришталя «Гомункулус» перший іспит витримав у санкт-петербурзькому часописі «Нева», де його не тільки відразу ж надрукували, а й нагородили срібною медаллю та присудили першу премію. Взагалі петербуржці прихильні до письменника — один із критиків навіть заявив, що в останні 30 років нічого подібного російською мовою не з’являлося. Часопис «Октябрь» одразу ж прийняв до друку наступний роман — «До співу птахів». Відгуки московських критиків були ще більш захоплені.

Причина успіху?

Автор пропонує читачеві абсолютно несподіваний погляд на світ. Ось цитата з інтерв’ю вченого: «У порівняно недалекому майбутньому інформація перетвориться на нашого абсолютного хазяїна. Не ми із нею щось робитимемо, а вона із нами витворить дива. Зникне останній бар’єр — між особистостями, — пов’язаний із тим, що кожна людина мислить себе відмінною, незалежною від інших: ось Я зі своїми думками, а ось Інший — зі своїми. Ми почали рух, не зовсім віддаючи собі звіт у цьому. Подальший розвиток людства призведе до того, що воно утворить інтелектуальний континуум, у якому окремі особистості будуть дедалі менш віддільні одна від одної.

Цілком можливо, що за майбутнім, у якому Особистість розчиниться в Загальному, криється Задум, який вивершився утворенням мислячої матерії. Появу свідомості визначила еволюція. З цього ж погляду наступний етап, який можна назвати надособистісним, теж задалегідь визначений й закладений у першій молекулі, яка почала життя в первинному «бульйоні»... (тижневик “Дзеркало тижня”, 10 серпня, 2007 р.).

ВІКНО МОЦАРТА

Розкіш усвідомлення приходить із важким доважком: людські істоти усвідомлюють власну смертність. Тільки незнання дати своєї смерті дає змогу сподіватися на щастя...

Розкіш усвідомлення приходить із важким доважком: людські істоти усвідомлюють власну смертність. Тільки незнання дати своєї смерті дає змогу сподіватися на щастя. Віра в долю підтримує нас усе життя, знаходячи своє вираження в релігіях. Протягом усієї історії людства еволюція віри полягала в удосконаленні теологічних інструкцій про те, як нам жити наше життя. Ультимативність головної інструкції «служи богам» (а згодом — Богу) завжди «розмивалася» набором «вічних запитань», породжених нашим свідомим існуванням: чому ми свідомі? Чому нам доводиться страждати від наших страхів? І нарешті, мабуть, головне запитання: ми живемо «як живемо» чи, може, у нашого життя є не відома нам мета? Простіше кажучи — навіщо?

У пошуках відповідей та інструкцій людство тисячоліттями розвивало віру і культуру. Сьогодні в нього з'явився новий механізм пошуку — наука. Зовсім недавно наука ввійшла в період вибухового розвитку, що, втім, поки не змінило основних реалій нашого життя: кожен смертний, а вічні запитання — залишаються без відповіді.

У минулому дух і душа, специфічні сутності, із допомогою яких «Я» взаємодіяло з богами, поміщалися людською уявою в різних частинах тіла (у крові, у серці тощо). Зрештою ми дійшли висновку, що «Я» міститься в голові. Чи є щось справді особливе у свідомому мозку? Зовсім недавно наука відповіла на це запитання позитивно.

Наш мозок формується світом... І навпаки!!!

Відповідно до науки, життя започаткувалося кілька мільярдів років тому у формі одноклітинного організму, здатного до самовідтворення. Це був наш так званий Перший Спільний Предок. Комп'ютерне моделювання, базуючись на елементарних принципах статистичної фізики, вказує, що молекула, здатна до самовідтворення, робить еволюцію дуже ймовірним шляхом розвитку. Мутації самовідтворюваної молекули є випадковими; деякі з них дають своїм носіям переваги в боротьбі за існування і тим самим закріплюються в природі. Немає аргументів, які серйозно суперечили б теорії Дарвіна.

От метелик: щойно виліз із лялечки, а вже знає, що треба летіти до квітки. Образ квітки вкарбований у його мозок заздалегідь, і йому відомо все, що треба знати для життя, — «замість» здатності вчитися. Відповідно малою є і його здатність до адаптації: потрібна безліч поколінь, щоб відбулися зміни в націленому на квіти мозку.

Новонароджене курча, нащадок динозаврів, адаптується значно краще. Вилупившись із яйця, воно сприймає як матір перший побачений рухомий предмет. Його мозок демонструє якісно нову рису: здатність до перепрошивання. (Для не знайомих з електронікою: фахівці «прошивають» і «перепрошивають» мікросхеми. Це означає утворювати потрібні зв'язки між елементами і змінювати початковий стан цих елементів.)

Пацюків, які дорослішають у своїх нірках, порівняли з тими, які були виховані на влаштованому людьми «дитячому майданчику». Виявилось, що останні виростили значно розумнішими — між нервовими клітинами їхнього мозку виявилось значно більше зв'язків. У ссавців мозок формується світом. Тому адаптація незрівнянно гнучкіша.

Щойно розплющивши очі у світ, дитина людська (або Кай — узагальнене ім'я, використовуване деякими філософами) знаходить себе на дитячому майданчику, підготовленому для нього попередніми поколіннями. Вона — спадкоємиця культури. Цей подарунок із минулого швидко облаштовується на «чистій дошці» його мозку.

Наші тіла закодовані в молекулах, успадкованих від наших біологічних предків, тим часом прошивка нашого мозку визначається свідомою активністю попередніх поколінь. Завдяки цьому зворотному зв'язку світ швидко змінюється, а ми настільки ж швидко адаптуємося до його змін. У людей мозок формується світом, а світ змінюється людьми.

Мета — вижити

Свідомість породила культуру. Культура породила науку. Еволюція оперувала мільярди років, тоді як спонукувана наукою культура змінюється рік у рік. Успіхи науки здатні запаморочити голову, хоча видається, що період великих відкриттів закінчився.

У фізиці ми б'ємося головою об стіну, намагаючись проникнути в структуру матерії, однак не можемо собі дозволити конструювання інструментів, необхідних для подальшого пізнання. Мрія Ейнштейна створити «Теорію Всього», виражену в термінах фізики, не здійснилася — і хто знає, можливо, вона нездійсненна. Аби краще зрозуміти складні системи, ми створили теорію Хаосу, теорію катастроф. Поширений приклад: метелик махнув крилом — і дрібка піску починає сунутися з гори. Вона втягує в рух дедалі нові піщинки — і ось уже рухається лавина. Доля цілої гори виявилася залежною від мікроскопічних змін параметрів моделі. Застосування теорії Хаосу до складних систем — як, наприклад, атмосфера — показало, що тільки короткочасні прогнози погоди можуть бути надійні. Тож спроби зазирнути в далеке майбутнє безглузді в принципі.

Наука перестала бути очевидною. В дедалі більшому числі її галузей результати неможливо пояснити в рамках понять здорового глузду — не допомагає навіть увесь запас словесних метафор. Мало того, у низці галузей наука досягла своїх природних меж, що, у свою чергу, означає обмеження для людства. Приміром, теорія відносності свідчить, що польоти до зірок нереальні.

Однак у нас залишається надія на Новий Світ. Успіхи нової біології здатні викликати ейфорію: Молекулу, яка кодує життя, розшифровано, і тепер біологічній еволюції от-от прийде на зміну біологічна революція, хоч би якою страшною ця новина здавалася. Інакше кажучи, природна історія втратила своє значення, ми залишаємося свідками просто історії. Риторичне запитання: чи готове шматоване конфліктами людство до того, щоб підпорядкувати свою долю своїй же волі? Судячи з сьогодення, безпосереднє майбутнє обіцяє бути суцільним глобальним викликом, сповненим антропогенних катастроф і терору. Коріння — у вкрай нестабільному і гетерогенному людстві. Спасибі науці, тепер ми спроможні оцінити масштаби виклику: розуми (мізки), що розвинулися (були прошиті) в різних субкультурах, не можуть мислити однаково. Ми не гірші і не кращі один за одного, просто ми різні.

То що ж, людство приречене, як динозаври, чи в нього інше майбутнє? Ми боремося за виживання. Чи є в нас «крізь терни — до зірок» у цій боротьбі?

Пропоную пограти із власним розумом у гру. У древньому язичницькому світі ми були оточені безліччю богів, таких як бог вогню і навіть бог першого крику. Назвемо нашу Молекулу (ту, із якою ми співіснуємо як шифр і його втілення) богинею життя.

Ми пам'ятаємо, Молекула прагне до самовідтворення. Вчені називають її «машиною виживання». У цьому сенсі Молекула, як це модно тепер говорити, цілковито «егоїстична». Вдосконалюючи свої породження в мистецтві адаптації, Вона винайшла (ми ж граємо, тому тут не потрібні лапки) свідомий мозок.

Деякі вчені кажуть, що свідомість — випадковий винахід. Інші залишають цей факт без коментарів, щоб не впасти в єресь креативізму або в благодурість «праця зробила з мавпи людину». Тим часом, являючи собою частину живої природи, свідомі істоти не можуть не брати участі в егоїзмі виживання і, будучи при цьому істотами соціальними, мають використовувати з цією метою переваги свого колективізму. Спробуємо розібратися, де ховається наш «набір для виживання».

Точка Омега

Людина стає особистістю, сказавши «це — я». Почуття самоідентичності залишається потім на все життя. Якщо сказати, «життя — це кіно, в якому головний герой — я», то багато хто з нас, напевно, із цим погодиться. Для сучасної науки не проблема знайти, які частини мозку процесують наше «кіно», та й основні механізми цього процесу ідентифіковані й вивчаються. Але для науки поки ще недоступно, а нас і далі захоплює «диво» рефлексії: ось я дивлюся кіно й усвідомлю себе тим, хто дивиться.

Не тільки люди, а й вищі мавпи здатні впізнавати себе в дзеркалі. Однак ми пішли істотно далі: нас вражає картина, коли стоїмо меж двох дзеркал: ось вона, безмежність у незліченних відбитках, а ось я в ній. Якою мірою цей я — собі господар?

Хасидська мудрість стверджує: «Найгірше, що може зло зробити з людиною, це змусити її забути, що вона — дитя Боже». У часи науки обійдемося без містики: ми («просто!») — діти Молекули, яка вже гордо підраховує розмір своєї біологічної спадщини. Виходить, що число гіпотетично можливих комбінацій у зв'язках між клітинами людського мозку може перевищувати число атомів у Всесвіті. Прикро, але те ж міг би про себе сказати і пацюк. Втім, зв'язків у його мозку все ж суттєво менше, аніж у нас, і, цілком імовірно, саме тому він не розмовляє і не здатний свідомо мислити. Отже, я свідомий. Уже вкотре перевірю свій дар: спробую думати про щось визначене й прослідкую за процесом. Результат очевидний: питаючи себе, як я думаю, доводиться відповідати «не знаю». Слушні чи ні, думки приходять у готовому вигляді. Різними мовами ми кажемо: «мені спало на думку». А коли вирішуєш проблему, трапляється відчуття: розв'язок на підході — і часто він таки приходить, із характерним відчуттям: «Ага!». Але може й не прийти, і тоді єдине, чим можеш допомогти «власному» мисленню, — хіба що стукати у віртуальну стіну.

Евристична природа розумового процесу спонукала багатьох психологів до висновку, що наша свідомо воля — лише ілюзія, а свідомість — рід допоміжного явища, що супроводжує роботу мозку. Ми мусимо бути скромними: наші розкішні персональні комп'ютери (ПК) хоча й у нас на плечах, але — за Стіною. Коли Кай розплющив очі, щоб побачити свій дитячий майданчик, його мозок уже був налаштований сприймати навколишнє «як треба». Психологи без труднощів реєструють відповідну поведінку в новонароджених. Універсальний набір мотивацій та емоцій лежить на солідній основі уроджених інстинктів, об'єднуючи нас із усім живим. Заковтуючи вмонтовану в нас наживку оргазму, ми даємо нашим генам нове життя. Ведені інстинктами добувачів і володарів, намагаємося забезпечити своєму нащадкові найкращі умови розвитку.

Один із найважливіших елементів настроювання наших ПК — співчуття. Ми здригаємося, коли бачимо чийсь страждання, і позіхаємо, щойно побачимо, як хтось

позіхнув. Новітні наукові дані показують, що співчуття вмонтоване в мозок глибше, ніж свідомість (що, втім, не дивно, адже соціальна поведінка властива тваринам). Це становить наукову основу для «категоричного імперативу». Використовуючи цей термін, Кант постулював існування вродженого механізму, котрий забороняє нам завдавати зло іншим людям (цей постулат, утім, не виключає існування уродженого механізму протилежної спрямованості — приміром, здатності захищатися від зла).

Співчуття ґрунтується на нашій здатності уявляти собі думки та емоції інших. Рефлексуючи, неважко помітити, що «я» — це просто найближчий із безлічі більш-менш передбачуваних персонажів, які населяють мій внутрішній світ.

Мовою сучасних психологів наша здатність до «думкочитання» називається «теорією розуму». Вона реалізується майже завжди несвідомо — як несвідомо точиться практично будь-яка розмова (якщо, проте, це не допит у прокуратурі). Завдяки цій здатності ми й утворюємо соціум, інтелектуальний континуум взаємозалежних істот, сформованих спільною культурою. Традиційно ми зємо одне одного «особистостями» і все ще переймаємося вирішенням питання про свободу волі, тим часом очевидно: ми вільні, але на повідку, котрий відчуваємо щоразу, намагаючись контролювати процес власного мислення. Кожна така спроба приємна хіба що моментом, коли мусиш здатися, аби знову відчуті розкіш свого автоматично дотепного розуму. Адже ми з тієї ж породи, що й Моцарт, мозок якого лив музику потоком, або творці квантової механіки, котрі насмілилися переступити межу наочної уяви. Шахісти (поки що трапляється) перемагають потужні комп'ютери, а фокусники-швидколічильники миттєво добувають корені з мільярдних чисел. Автоматично мислячих розумних мізків — теж мільярди. Усі вони пов'язані (і розділені) із допомогою головного знаряддя спілкування — мови. Пов'язані, тому що можуть спілкуватися, а розділені не лише тому, що мови різні: навіть розмовляючи однією мовою, люди, що належать до різних прошарків суспільства, можуть одне одного не розуміти, оскільки їхні мізки сформувалися в різних умовах.

Природна історія дає змогу відстежувати розвиток ідей: від фоточутливості — до ока, від лапи — до крила, від укарбованих у простий мозок інструкцій — до навчання і, нарешті, — до найвищого на сьогодні досягнення адаптаційної хитрості — свідомості. У передісторії деякі з клітин Першого Спільного Предка стали легше виживати в колоніях — і потім дали початок багатоклітинним організмам. Згодом чимало із багатоклітинних обрали як кращий соціальний спосіб виживання. Можливо, за аналогією із цим шляхом розвитку деякі наші мудреці пророкують наступний етап об'єднання. Відповідно до їхніх уявлень, наш соціум, такий фрагментований нині за багатьма проблемами, і насамперед на мільярди розумів, у майбутньому зіллється у Всесвітній Розум. Це пророкування об'єднує теолога й археолога Тейяра з геохіміком і біологом Вернадським. Назви в цього Майбутнього одна краща за іншу: «Точка Омега», ноосфера тощо. На цій романтичній ноті виникає спокуса помріяти, як наш Всесвітній Розум не лише відіб'є небезпеки, що чигають на нас, усуне глухі кути пізнання, а й знайде відповіді на наші вічні запитання.

Чи є «дорожня карта», котра веде до точки Омега? Чи на тій ми дорозі взагалі? Пропозиції об'єднати мізки із допомогою силіконових мікрочипів лежать на поверхні, але через біологічні реалії цілковито наївні.

То що ж, наші уявлення не дозріли? Чи ми біля межі пізнання, біля Стіни? Спробуємо вивчити доступні околиці.

Метамова

Думка прийшла. Щоб стати доступною — для «Я» і для інших, *Urbi et Orbi* — їй потрібно стати словами. Найделікатніший момент, коли «Я» відчуває власну свідомість. Кожне речення, якщо не кожне слово, викликає в умі безліч образів та ідей — «культурний гіпертекст» мови. Кожен може себе перевірити: скажи слово — і прослідкуй за ланцюжком асоціацій, які негайно спали на думку.

Міжособистісні відмінності людського досвіду лише підкреслюють його подібність. Лев Миколайович якось вигукнув: «Які всі люди різні, але Боже мій, які вони всі однакові!». Обидві частини цієї заяви слухні, тому що будь-яка думка здатна не лише набувати різних значень у різних умах, а й у кожному з них змінювати свій зміст «залежно від обставин». «Мысль изреченная есть ложь», — сказав Тютчев. Кожен із нас перебуває в камері одиночного ув'язнення свого розуму і намагається докричатися до друга-в'язня.

Усі ці, як і решта, думок приходять із ПК, який за Стіною — і тільки відчиняє свої Вікна, аби поспілкуватися із свідомим «я»: іноді за запитом, але найчастіше, на жаль, «самі по собі». Малоінформативного послідовного коду слів, проте вистачило, щоб створити соціум з усіма наслідками, включно із наукою.

Розуміння обмеженості мови слів посилає нам важливий сигнал: ми переросли цей спосіб міжособистісного спілкування. Водночас не лише евристична природа мислення («Ага!»), а й щоденний досвід свідомого існування вказує, що наші ПК оперують мовою вищого рівня, зі складністю та повнотою, яку неможливо виразити словами. Назвемо цю мову «метамовою».

То що ж, метамову замкнуто в наших черепних коробках, і ми бачимо лише розшифровані результати її застосування? Чи, може, вона вже доступна в якійсь протоформі для нашого подальшого, уже свідомого дослідження та розвитку?

Риторичне запитання-загадка: що дає нам змогу спілкуватися «із повнотою, не доступною для слів»? Що дає нам змогу ділитися почуттями, емоціями, образами та ідеями занадто складними, щоб бути вираженими вербально?

Так, це мистецтво.

Чи не є мистецтво прототипом метамови?

Автор має попросити в читача пробачення, якщо читач не відчув у цьому місці ефекту «Ага!». Це означає, що автор, на жаль, не володіє метамовою. Повідомлення метамовою, написане чи, може, проспіване, набуло б із об'єктом опису того ж зв'язку, що й у полум'я з іскрою, котра його породила. Рудименти метамови в нас — із моменту народження: ніхто не вчить дитину сміятися чи плакати. Невербальні повідомлення, як, приміром, емоції, написані на наших обличчях, створюються, посилаються і, найчастіше, сприймаються нами підсвідомо.

Рудименти метамови були з нами, коли ми почали малювати мамонтів на стінах своїх печер. Розглядаючи картини, ми були разом, співпереживаючи невдачі полювання.

Спробую висловитися якомога простіше. Кінофільм і анотація, роман і синопсис: у чому різниця між твором мистецтва та його описом? Цю різницю і становить послання метамовою — звісно, якщо воно в даному творі міститься. Говорячи «практично», ми увесь час спілкуємося обома мовами, але одна з них належить нашому ПК — тому вона підсвідома. Настав час для усвідомлення. Розвиваючись, наша «машина виживання» ввела в обіг мову й метамову.

Користуючись метамовою, ми отримуємо глибший доступ не лише до власного розуму, а й до розумів одне одного. Вона дає нам ніби взаємну «липкість».

Ноосфера, точка Омега — так назвали наші мудреці стадію утворення Всесвітнього Розуму. Продовжуючи гру в Молекулу-богиню, висловимо гіпотезу: це і є її проект, а метамова — найважливіше знаряддя його втілення. Нам відомий критерій успіху: виживання Молекули. Приречені померти, ми залишаємося частиною майбутнього: дяка культурі і властивостям мозку — людський досвід накопичується. Оскільки наш розум — продукт спільного досвіду, накопичений попередніми поколіннями, час послати віртуальне вітання всім людям, що вже пішли. А оскільки вмістище розуму — мозок — є продуктом молекулярних проб і помилок «на кістках» усіх істот, які колись жили, то пошлемо привіт усім їм, включно, звісно ж, із динозаврами: «Ось ми — усі разом!».

Генератор метаідей, заразлива метамова обіцяє нам злиття співчутливих розумів.

Вікна в Стіні

Спасибі науці, у XXI столітті ми — великі скептики (зокрема й автор). Скептик заперечить: «Так, мистецтво здатне заражати нас почуттями та емоціями, але, з іншого боку, який із видів людської діяльності більш суб'єктивний?». Так, в еру глобалізації мільйони співають одних і тих самих пісень, але ми не маємо уявлення, чому серед інших вибирають ту, а не іншу. Спробуй-но, запитай — і ти почувеш тисячу причин.

Немає підказки з-за Стіни, лише попередні міркування. У наш час уже стало можливим із допомогою сканерів спостерігати тривимірні картини активності мозку в реальному часі. Ця «функціональна динаміка» роботи мозку негайно принесла із собою нові можливості, причому, що цікаво, не стільки науково-фундаментальні, скільки несподівано-прикладні. Втім, для солідності нові підходи називають новими науками. Приміром, нейроеконіміка дала змогу пояснити, у термінах залученості різних мозкових структур, чому малий виграш у казино здатний принести більше приємного збудження, аніж виграш цілого майна, але в результаті тривалих спланованих зусиль. Парадоксально, однак із цим результатом науки в руках ми можемо краще зрозуміти давніх римлян і послати їм віртуальний привіт (на жаль, уже не вже не поплескати одне одного по плечу). Якось у Давньому Римі велика юрба зібралася послухати Івана Златоуста, котрий проповідував новаторські ідеї Христа (до речі, вони є найяскравішим прикладом використання метамови). Так-от, за саркастичним свідченням Тацита, юрба слухала Златоуста доти, доки не почалися задалегідь оголошені перегони.

Ще одна наука, нейроестетика, покликана відповісти, зокрема, на питання про вибір масами тих, а не інших пісень. Ця наука аналізує активність мозку при сприйнятті мистецтва. Вже показано, приміром, що обличчю з емоційним виразом підсвідомо приділяється більше уваги, навіть якщо воно на периферії картини. Так само і слово, заряджене емоцією, пригнічує нашу здатність запам'ятовувати інші, не настільки емоційні слова. Як усе в науці, такі результати та їх інтерпретацію, безумовно, піддають скептицизму та сумнівам. Скептики можуть використовувати інші підходи (як, приміром, пряий пошук нейрональних ланцюгів, відповідальних за ухвалення рішень), але цілі їхні ті самі, а мозок пізнаваний.

Отже, ми близькі до того, щоб набути здатність оцінювати глибину і модальність емоцій і вражень, так само як і здатність формулювати значення цих емоцій і вражень для ухвалення рішень. «Оцінити, визначити» — чи не означає це «піддати науковому аналізу»? Так, вона починається, наука взаємодії з Вікнами в Стіні.

Музика лилася до Моцарта крізь величезне Вікно. Читач усвідомлює, природно, що прикметник «величезний» — це чиста метафора, так само, як і Вікна та Стіна.

Нова Наука принесе нові терміни; нині ми спостерігаємо процес на самісінькому початку. Можливо, Нова Наука почне із практичних додатків на кшталт: «Як стати творцем, включаючи мистецтво робити мистецтво?». Якщо використовувати вже наявні терміни, Нова Наука це та ж теорія розуму, що набуде нового значення і стимулу до розвитку.

Рай

Автор — нейрофізіолог, а не футуролог. Він не може уявити в істотних деталях, що станеться з нами на шляху до опанування внутрішньої операційної системи. Хоча й є підозра, що наш світ почне радикально змінюватися. Спочатку, поки ще не буде забуто метафору «промивання мізків», люди опиратимуться новим практикам. Але цей опір приречений: кожен батько і кожна мати будуть зворушені, бачачи, як швидко розумнішає їхній маленький Кай. А уявімо собі, що розумнішати почав Кай сусідський! Гуманістичні цінності — основа демократії. Хіба можна заборонити суспільне благо?

Збільшення Вікон наших ПК (що еквівалентно збільшенню Вікон між нашими ПК) різко підсилить нашу здатність до думкочитання. Поняття «ширий» або «чесний» зникнуть (навіть зараз сканер мозку — найкращий детектор брехні). На думку спадає тінь Великого Брата, але це просто приклад архаїчного мислення: адже люди зростатимуть чесними та щирими! Створивши колективного Великого Брата, вони забудуть цю давню метафору.

Хтозна, може, це і є єдина можливість протистояти світу, в якому потенційно смертельні технології стають загальнодоступними? Біологічна революція означає спокусу пограти з Молекулою — що може бути небезпечнішим? Не місце темним кутам в освічених, здібних до всього і тому смертельно небезпечних для самих себе розумах! Людство включає стільки складників — культури, раси, релігії, соціальні верстви. Відповідно, з'являться нові секти, які є різними діалектами метамови. Тільки в істотно більш далекому майбутньому ми зможемо передбачати те, що вже спало на думку нашим мудрецам: міжособистісне Вікно виросте до такої міри, що вербальний процесор спілкування стане рудиментарним, відкриваючи шлях Всесвітньому Розуму.

Оскільки емоції стануть спільними, а безпомилкове зачаття — правилом, відмінності статі зазнають неймовірних змін: вони можуть зникнути або — для нового інтересу в грі, основи якої продикує наука, — число статей може збільшитися. Яке майбутнє особистості? Нірвана небуття? Позитивна відповідь видається несуттєвою, оскільки особиста смерть утратить своє значення — так само як і співчуття зникне разом зі своїми межами: безконечне співчуття вже ідентичне колективному егоїзмові. У Молекулярному Царстві (тобто в природі) егоїзм і нині не обов'язково персональний і навіть не обов'язково видоспецифічний.

Що станеться з Вічними Запитаннями?

Незалежно від відданості дарвінізму, наша уява постійно наражається на труднощі, зараховуючи всі дива природи до наслідків «арифметичної» логіки еволюції (наскільки вона доступна нам сьогодні). «Бог не грає в кості» — ця знаменита реакція Ейнштейна на неймовірність світу квантової механіки доречна і може застосовуватися до феномена життя. З іншого боку, спроба пограти в гру «Бог

з'явився — що сталося з особистістю?» призводить до появи непрошеного Кім Чен Іра в доступному авторові Вікні уяви.

Наша обмеженість очевидна, і, щоб вижити, ми мусимо її перемогти. Видається, що ми перестанемо цікавитися Вічними Запитаннями, навіть не помітивши, що вони зникли, так само як і перестанемо бути окремими особистостями, не помітивши, як об'єдналися.

Та все ж у автора є мрія. Він мріє, що Всесвітній Розум ініціює спеціальну «Програму Захисту Зникаючих Особистостей» — подібно до того, як ми нині захищаємо види тварин і пам'ятки культури. Деякі футуристичні сценарії описують майбутнє, в якому однотипно освічені люди, вичерпавши всі можливості подальшого пізнання, відійдуть у віртуальну Полінезію як найкраще з доступних наближень до ідеї раю (автор, утім, волів би острів Балі). Там ми зможемо віддатися радощам, уписаним у нас природою. Нам подобається спів птахів. До речі, і запах квітів приємний відразу: це — вроджене добро, ми не мусимо цього вчитися. Може, збережені «Я» стануть затишним куточком для об'єднаних ПК, які одвіку запекло борються за виживання?

Хіба ми не здатні вести машину і слухати при цьому Моцарта?

Розвиватимемо науку і далі! А як іще потрапити до раю?

Схоже, що цей заклик безглуздий: хіба не туди само ми рухаємося на повідку?